

Jászok és kunok a magyar történelemben

A magyarországi jászok és kunok a jászkun redempció előtt

A kunok keleti származású, félnomád népének eredeti lakóhelye a Hoangho folyó mentén, a mai Mongólia és Kína határvidékén volt. Innen indultak vándorútjukra nyugat felé, s útközben más törzsekkel egyesülve, a magyar államalapítás korában érték el a Fekete-tengertől az Al-Dunáig húzódó szteppvidéket. A harcok, könnyűlovas kunok többször összeütközésbe kerültek a magyarokkal. E harcok változó kimenetele a kunok katonai erejét éppúgy bizonyította, mint a megszilárduló magyar állam erényeit. A moldvai területeken élő kunok 1227-ben, Róbert esztergomi érsek közreműködésével megkeresztelkedtek. Megalakult a Szeret-vidéki, milkói püspökség.

A mongol hódítás előrenyomulása egyre jobban fenyegette a kun törzsi területeket, s 1237–1238-ban Batu kán támadása után ismét menekülniük kellett. A mongolokkal vívott harcokban megfogyatkozott nép vezetője, Kötény kán a több mint két évszázada megszilárdult magyar államban keresett menedéket. A kunok elismerték a magyar főhatalmat, s IV. Béla királytól elnyert engedélyük alapján, 1239 tavaszán beköltöztek Magyarországra.

A befogadó és befogadott nép együttélésének szabályait és feltételeit 1240-ben a bánmónostori egyezségben rögzítették. A kunok vállalták, hogy elfogadják a letelepült, keresztény életmódot. Felajánlott hadiszolgálatukért cserébe részleges adómentességet nyertek, és területi autonómiát kaptak, amely módot adott arra, hogy belső életüket saját törvényeik szerint folytassák.

A két nép békés egymás mellett élése alig két év múlva megszakadt. Az országot fenyegető mongol támadás híre felkavarta a nyugalmat. A zavaros helyzetben Kötényt, a kunokban mongol kémeket gyanító magyarok megölték, népe pedig maga után pusztulást hagyva kivonult az országból. A tatárjárás után 1246-ban, ismét helyreállott a két nép békéje, s a kunok visszatértek és visszafogadtattak a magyarok közé.

A jászok a XIII. század elején a Fekete-tenger és a Kaspi-tenger közötti területen éltek. Az iráni eredetű alánokkal és a Kaukázusban ma élő oszétokkal rokon nép, földműves életmódot folytatott. Hazánkba nagy valószínűséggel a kunokkal egy időben, azok segédnépeként érkeztek. Első okleveles említésük 1318-ból származik.

A két befogadott népcsoport országunk gyéren lakott, vagy teljesen lakatlan területein, királyi birtokokon, illetve az uratlan nemesi birtokokon telepedhetett le. A jászok a Zagyva–Tarna–Ágó-patak vidékén, a kunok a Duna–Tisza közén, a Duna jobb partján és a Maros vidékén alakíthatták ki szállásaikat.

A másodszer befogadott nép autonómiáját 1279-ben IV. László király törvényben szabályozta. A megszületett kun törvények (1279. június 24-én az első, 1279. augusztus 10-én a második) rögzítik a király és a kun nemzetségek közötti egyezséget, a kunok jogait és kötelezettségeit. A keresztvárosi kiváltságlevélként is ismeretes második kun törvény tartalmazza legfontosabb kiváltságukat, a jogszolgáltatás önállóságát. A kunok alkotmánylevelének tekinthető törvény szerint legfőbb bírójuk a mindenkori nádor lett, akinek főhatósága a kunok és a velük közös jogi kötelékbe sorolt jászok igazgatásában 1848-ig, a nádori méltóság megszüntetéséig fennállott.

Az 1279. évi közjogi rendelkezés megteremtette a törvényes lehetőséget ahhoz, hogy autonómiájuk beilleszkedjen az ország törvényei közé. Jogi rendezésük után fokozatosan keresztény hitre tértek, etnikai különállásukat azonban évszázadokon át megőrizték. Hasonlóan lassú folyamat volt a félnomád életmódról a teljes letelepedettség állapotáig eljutni, ami a régészeti kutatások szerint a XV. század elejére következhetett be. A közbeeső mintegy két évszázadot Pálóczi Horváth András régész a kettős kultúra állapotának nevezi, amelyben még őrizték kun viseletüket és nyelvüket, s nem utolsó sorban etnikai öntudatukat.

A régészeti leletek azt bizonyítják, hogy a kun szállásteremtők feltárt gazdag sírjaiban (szálláskapitányok, előkelők) a pogány temetkezési rítus a XIV. században megváltozik. A sírokból már hiányzik a halottal eltemetett ló vagy lószerszám, s temetkezési helyük a templomok köré kerül.

A kunok kialakult belső szervezeti és igazgatási rendjében a XV. században – Hunyadi Mátyás király 1485. augusztus 16-án (Pintér, 1910. 139. old.) kiadott oklevele tanúsítja – a katonai és polgári igazgatás kettéválik. Nemzetiségi szállásaikat felváltja a jogszolgáltatási egységek székszervezete. A mai Kiskunságban e században jött létre Halas-szék, Kecskemét-szék (bár Kecskemét maga nem kun helység), Kara-, majd Mizse-szék. A Nagy-kunságban Kolbaz-szék, a Maros vidékén Szentelt-szék, a Duna jobb partján Hantos-szék, s Heves megye egy részén a jász-székek: Berény-, Árokszállás-, Fényszaru- és Négyszállás-szék. A század végére befejeződik a kunok és a jászok teljes közjogi összekapcsolása. 1498-ban II. Ulászló király oklevele már együtt említi a jászokat és a kunokat, akik ha a rendelkezés ellenére valamely jobbágyot maguk közé vinnének, őket ez iránt az ország nádora előtt törvényesen kell kérdőre vonni (Corpus Juris 1899. 623. old.). Pénzügyigazgatásuk közös főhatósága, mint koronabirtokon élő népeknek, a budai királyi tiszttartó volt.

A Magyarországra betelepedett kunok és jászok területre korlátozott népcsoporti autonómiáját a törökök alatt megváltozott hatalmi és birtokviszonyok átalakították. A Duna–Tisza közötti kun települések kiváltságait a török hatalom nem vette figyelembe, ugyanolyan jogfosztott alattvalóknak tekintette őket, mind a magyarokat. Az adófizetéshez nem szokott Kunság népe nehezen viselte el a török hatóságok követeléseit, pedig 1548 után újabb jogsérelmeket kellett elszenvedniük. A királyi Magyarország nevében a Kunság adóztatását a pozsonyi magyar kamara, Eger végvárra bízta. Az egri adószedők hajtották be a kamarai adót, a királyi hadiadót, amit portális adónak neveztek és az egyházi adót, ami a váci püspöknek járt volna. A Kiskunságot ekkor még Kecskemét-szék néven említik, éppen az egri urbáriumokban olvashatjuk először a Cumania minor ~ Kiskunság elnevezést. A meghonosodott új elnevezés nem csupán a települések táji környezetét jelöli, tükrözi a pusztítások nyomán kialakult népeségi arányokat is. A kevésbé károsodott tiszántúli Kunságon ugyanebben az időszakban váltja fel a Kolbaz-szék nevet a Nagy-kunság és a nagykunok megnevezés. 1562-ben a kiskun-székekben összesen 21 településen éltek adófizetők. Közülük a legnépesebb Kerekegyháza volt 47 adófizetővel, a második Szabadszállás 37 adófizetővel, a harmadik Fercsaszállás 33 adófizetővel, a negyedik Mizse 30 adófizetővel. Félégyháza ekkor már elpusztult, Fülöpszálláson 28 adófizető élt, Kunszentmiklóson pedig 22 adófizető. Gazdasági erejüket mutatja, hogy a 21 kiskun település együttes adója alig haladta meg Kecskemét szultáni hászváros adóját. Halas népeségi adatait 1570-ből és 1578-ból ismerjük, amikor 127, illetve 139 adózó háztartást vettek számba a török összeírásokban. A legnagyobb pusztítás 1593–1595 között érte a Kiskunságot, Szinán nagyvezér hadai és portyázó segédcapatai szinte letarolták a Duna–Tisza közi apró falvakat.

A török hatóságok mellett a vármegyék is megpróbálták kiterjeszteni hatalmukat a velük szomszédos kun és jász területekre, elsődlegesen a jászkunok adóztatását szerették volna maguknak megszerezni. A nádor, akinek tisztébe tartozott a koronajavak védelme, s a jászok és kunok legfőbb bírja volt, a XVII. századtól jászkun főkapitányokat nevezett ki, s igyekezett a vármegyék törekvéseit visszaszorítani. 1682. június 5-én Pest vármegye törvényszékén kihirdették Eszterházy Pál nádor oltalomlevelét, amelyben kinyilvánítja, hogy a kunsági falvak lakosai a vármegyéhez való adófizetés alól kivételnek. Ez az oltalomlevél szolgált alapul ahhoz, hogy a jászok és kunok Heves és Pest vármegyéktől elszakadva önálló politikai hatósággá alakuljanak. A vármegyei tiltakozások hatására 1696-ban a pozsonyi nádori tanácskozáson elrendelték a nádori porták újbóli összeírását, a jászok és kunok külön adózó kerületté alakítását.

A kezdetektől létező autonóm igazgatási és bíraskodási gyakorlatuk, 1696-tól kiegészült az önálló adózás gyakorlatával, azaz megteremtődtek a feltételek a Jászkun Kerület politikai egységének, törvényhatóságának létrejöttéhez.

A jászkunok nem sokáig örülhettek szabadságuknak. A koronabirtokon kialakult Jászkun Kerület tulajdonjogát I. Lipót király 1702-ben eladta a Német Lovagrendnek. A törvénytelen eladás ellen tiltakozott a magyar országgyűlés, a nádor és maguk a jászkunok is. A tiltakozások ellenére, bár az országgyűlés 1715-ben kimondta, hogy az eladás törvénytelen, csupán annyi változás történt, hogy 1731-től a Jászkun Kerület a Német Lovagrend földesuraságából a Pesti Invalidus Ház birtokába került, jobbágyi alávetettségük 1745-ig megmaradt.

A jászkun redempció és következményei

1741-től Pálffy János nádor támogatásával a jászkunok szervezett mozgalmat indítottak régi szabadságaik visszaszerzéséért. Felajánlásai és összefogásuk eredményeként 1745. május 6-án Mária Terézia királynő aláírta a kiváltságlevelet, amelyben engedélyezte a jászkunok megváltkozását. Ez a hatalmas anyagi áldozatok és katonai kötelezettségek teljesítéséért elnyert önmegváltás a jászkun redempció.

A redempció új jogrendet, földtulajdont és új társadalmi berendezkedést eredményezett. A jászkun szabadság birtokolója mentesült a földesúri függéstől, szabadparaszti jogállást kapott.

A szabadságát visszaváltott Jászkun Kerület népességét 1745-ben már csak kis százalékban tekinthetjük a hazánkba külön népként betelepült, külön nyelvet beszélő kunok és jászok etnikai utódainak. Az etnikai jogfolytonosság, a hajdani kiváltságaik és történelmi jogcímeik hangoztatása még támaszt jelentett a redempció elnyeréséért folytatott közös harcukban, de az új autonómia felépítményéhez már nem. A továbbiakban a Jászkun Kerület életének minden mozzanatát a redempció határozta meg.

A privilégium, amely az eladatás éveit után visszaadta a jászok és kunok önrendelkezési jogait és megszabta új kötelezettségeiket, a Jászkun Kerületben élő minden jászkun polgárra vonatkozott. A kötelezettségek anyagi terheit azonban nem tudta mindenki vállalni. Az egyenlő teherviselésre való képtelenség teremtette meg azt a rendszert, amelyben az anyagi terhek vállalása meghatározójává vált a politikai ellenszolgáltatásnak. A kialakuló új *kun-magyar* azonosság-tudat tartalmát is a redempció formálta ki, határozta meg. Hangoztatták, hogy a redemptusok a jászkun jogok igazi örökösei, ők vásárolták vissza őseik vérről szerzett szabadságait, ezért méltán birtokosai a gazdasági és politikai hatalomnak. A politikai jogok a redempció gyakorlati végrehajtása során a hadkötelezettséghez és a megváltott tőkeföldhöz kapcsolódtak. Aki a jászkun kerületben eladta tőkeföldjét, eladta a hozzákapcsolt jogokat is. Ez, a helyi alkotmányos élet alapjának tekinthető tétel, és a privilégium teremtette meg a Jászkun Kerület egyedülálló társadalmi rétegződését.

A redempció után a jászkun népesség sajátos, kifelé zárt, de belül rendkívül sokszínű társadalommá vált. Legfőbb jellemzője lett, hogy szabad emberek alkották, akik választott vezetőik és autonóm igazgatásuk segítségével intézhették sorsuk alakulását. A jászkun társadalom legfelső rétegét a teljes jogú redemptusok és a redemptus-nemesek alkották. Irredemptusok azok lettek, akik a redemptusoknál alacsonyabb összeggel vettek részt a megváltkozásban, s ezért a jogokból is kevesebbet kaptak. A helyi társadalom személyileg szabad, de földnélküli tagjai voltak a zsellérek. A Jászkun Kerületben tartózkodási engedélyt nyert munkavállalók, a commoransok azáltal részesültek a jászkun szabadságból, hogy mentesültek a földesúri függéstől. A szabad kerület igazgatása a redempció lezárulása után, az azt engedélyező kiváltságslévlél és a végbement tényleges földváltás kettős meghatározottságában folytatódott.

Az etnikai összetételét tekintve vegyes népesség egységének megtartását nagymértékben segítette a visszanyert szabadság védelme, amely kikövetelte a környezettől való elkülönülés hangsúlyozását és elevenen tartását. A népesség etnikai keveredése nem szűnt meg a redempció után sem. 1745-ben a Hármas Kerületben mintegy 40 000 fő élt, akik három mezővárost – Halas, Karcag, Jászberény – és 22 falut népesítettek be. A török idők alatt 56 egykori település pusztává vált. 1870-re a Jászkun Kerület már 215 526 személy által lakott, 860 277 katasztrális holdon elterülő törvényhatóság volt. A közbeeső időszakban 17 település kapott mezővárosi rangot. A fenti számadatok bizonyítják, hogy a kiváltságolt terület szabadparaszti társadalma és életlehetőségei a betelepülők sokaságát vonzották a kerületekbe. A helyi társadalomvezetésnek ezért rendkívül körültekintő és részletekig kidolgozott statutumokkal, szervezett közigazgatással kellett irányítania a közösségek életét.

A környezettől való elkülönülés formális kereteit a közigazgatási egység adta meg. Közigazgatási autonómiájuk csak a Jászkun Kerület közigazgatási egységében élőkre vonatkozott, a kerületeken kívülre költözött jászokra és kunokra nem. Meghozott rendelkezéseik betartatásához tisztségviselőik a választás legitimitásából merítették hatalmukat. Irányító szervezetük, igazgatásuk fenntartását és az intézményrendszer működtetését saját erőből: a beneficiumok jövedelméből, az e célra hasznosított közföldek jövedelméből és a házi adóból biztosították. A redempció utáni jászkun autonómia tehát az engedményező állami szintű törvény-

re, az anyagi függetlenségre és a helyi szabályozó rendszerre támaszkodott, és szabad, kun–magyar identitású társadalmi közegben érvényesült. Tartós fennmaradását segítette, hogy beilleszkedése a birodalom, illetve az ország közigazgatási szervezetébe a nádor személyén keresztül történt.

Az igazgatás működésének gyakorlata

A Jászkun Kerületben három egymásra épülő igazgatási szint alakult ki. Mindhárom szinten megtalálhatók a döntéshozó testületek és az azok határozatait végrehajtó egyedi szervek: a választott és a kinevezett tisztségviselők, valamint a népes szegődményes személyzet.

A Hármas Kerület élén a nádor által kinevezett főkapitány állott, aki a kerület jogszolgáltatási, igazgatási és gazdálkodási önkormányzatának a nádort helyettesítő egyszemélyi főhatósága, az összkerületi közgyűlés elnöke volt. A gyakorlatban azonban az ügyek többségében a nádori alkapitány irányított. A jász kapitány, a nagykun kapitány és a kiskun kapitány munkáját az egyes kerületek szaktisztviselői segítették. A főbírók a települések önkormányzatát vezették, a helyi tanács testületi döntései szerint. Mind a kapitányok, mind a bírók tisztségét választással töltötték be, amint a tanács tagjai és a kerületi elöljáróságok tisztségviselői is így kerültek hivatalukba. Választók és választhatók a redemptusok voltak. Ők választották a főbírókat és a tanácsot, a tanácsok pedig a felsőbb szintek tisztségviselőit, s ha a választási rendszer torzult, az társadalmi konfliktusokat eredményezett.

A Jászkun Kerület egészének közigazgatását a nádori fő- és alkapitány és az összkerületi közgyűlés testületi döntéseivel irányították. A végrehajtást a Hármas Kerület elöljárósága és az említett alsóbb szintek elöljáróságai végezték. A jászkun kerületi igazgatási szint azonos volt a vármegyékkel, s a feudális kor partikularizmusának megfelelően azokkal egyenrangúan, de a saját jogrend által meghatározottan, különálló közigazgatási tevékenységet tartalmazott, sok tekintetben a szabad királyi városokhoz igazodott. A vármegyék közigazgatási rendszerétől éppen az különböztette meg, hogy alkotmányos életének alapja a község volt. A Jászkun Kerület szervezeti élete, választási rendszere alulról felfelé építkezett. A közgyűlésben minden helység küldöttséggel képviseltette magát. Megjelentek a Jászkun és az egyes kerületek (Jász, Kiskun, Nagykun) elöljárói és a nádori táblabírók is. A helységek egy-egy szavazattal, a választott magisztrátusbeliék, a kapitányok és a táblabírók személyenként egy szavazattal rendelkeztek.

Az egyes települések közigazgatása azonosan működött, ami a közgyűlésen keresztül érvényesülő központosítási és egységesítési törekvéseknek, s a minden jászkun településre egyformán érvényes kiváltásoknak volt köszönhető. A kapitányi és a bírói hatalom a kerületekben összetettebb a vármegyék községbírói és szolgabírói hatalmánál. Eltérő szinteken ugyan, de mind a bíró, mind a kapitány az igazságszolgáltatás és a közigazgatás mellett a gazdasági, a kulturális és az erkölcsi irányítást is kézben tartotta. Ez a nagy és többirányú hatalom az egykori szállás- és székkapitányok jogköréhez vezethető vissza. A jászkun falvak igazgatása a jászkun mezővárosok igazgatásához hasonult, közöttük csupán nagyságrendi különbségek voltak.

A jászkun autonómia megszűnése

1848 után a jászkunok elveszítették rendi vonásaikat, de a jogi nivellálódás után is tovább éltek a helyi hagyományok, az egykori törvények részben szokásjogként érvényesültek.

Az önkormányzat lehetőségeinek beszűkülésével párhuzamosan megváltozott az adózás rendszere, s a jogszolgáltatási önállóságot is elveszítették. 1853-ban a külön jogok utolsó bástyáját jelentő szabadparaszti birtok szabad voltát az úrbéri törvény nem ismerte el, s a kerületekre minden tiltakozásuk ellenére kivetették az úrbéri kárpótlást, a későbbi földterhementesítési adót.

Míg korábban a jászkun birtokok mind nagyságuk, mind birtoklási lehetőségeik tekintetében felülmúlták az úrbérrendezéssel kialakult jobbágybirtokokat, a kapitalizálódó mezőgazdasági viszonyok között elveszítették előnyüket. Miközben a Jászkun Kerület közigazgatása elveszítette az autonóm működéséhez feltételt teremtő külön jogrendet, a polgári földtulajdon általánossá válása megtépázta az elkülönülés tudati alapjait.

A kiegyezés után a törvényhatósági törvény (1872:XLII. tc.) élénk közjogi vitákat kavart. A közigazgatás egységes rendszere a korábbiaktól elhatárolódott, és igazodott a dualista államrendszerhez. A jászkun adókiivetés joga a pótdóra korlátozódott, a haszonvételek bérbeadásából pedig olyan kevés jövedelem keletkezett, hogy az az intézmények fenntartását is csak részben fedezte. A közigazgatás és az önkormányzat költségeit a Jászkun Kerület már nem tudta saját forrásból fizetni. Az említett alapfeltételek megszűnésével az igazgatás autonóm működése megszűnt.

A tételes jog szerint már régen nem létező jászkun kiváltságok elvesztésén túl, hamarosan önálló törvényhatóságuk is veszélybe került. A területrendezési törvény (1876:XXXIII. tc.) hatálybalépése után a közel két évszázada fennállott Jászkun Kerület önálló törvényhatósága megszűnt. A Jász Kerületet és a Nagykun Kerületet Jász–Nagykun–Szolnok vármegyéhez, a Kiskun Kerületet Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyéhez, Dorozsma nagyközsége Csongrád vármegyéhez csatolták. Sajátos közjogi viszonyaik azonban az új törvényhatóságokban tovább éltek, a tételes jogból átkerültek a szokásjogba, ahol nyomai még napjainkban is felfedezhetők.

Az Árpád-korban hazánkba fogadott kun és jász nép az eltelt évszázadok alatt elveszítette etnikai különállását, egykori anyanyelvüket csupán néhány irodalmi nyelvemlék és helynév őrzi. Az 1279-ben törvénybe foglalt jászkun autonómia 1853-ban, törvényhatóságuk 1876-ban megszűnt. Az eltelt évszázadok alatt mindkét népcsoport beolvadt a magyarságba, de a Jász-ság, a Kiskunság és a Nagykunság lakosainak történelmi tudata számon tartja a gyökereket. A történelmi tudat elevenen tartásában nagy szerepe van a gazdag helyismereti irodalomnak, a nyelvészeti, néprajzi, és történelmi kutatásoknak, amelyek egyre intenzívebben törekednek a jászkun múlt feltárására és hiteles bemutatására.

Bánkiné Molnár Erzsébet

Felhasznált irodalom: *Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876.* Debrecen, 1996. 283 old. – *Hatházi Gábor: Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban.* 169–273. old. In: *Kiskunhalas története I.* Szerk: *Ó. Kovács József–Szakál Aurél.* Kiskunhalas, 2000. 416 old. – *Pálóczi Horváth András: Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában.* Karcag, 1994. 247 old. – *Pintér Jenő: Jászberény rendezett városú város levéltárában levő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye.* Jászberény, 1910. 167 old. – *Szabó László: A jász etnikai csoport I.* Szolnok, 1979. 183 old.

Tápai Antal I. világháborús emlékműve, Kisújszállás (Halász Péter felvétele)